

CSEPELI GYÖRGY

„A kérdés:
hogyan éljünk
ne hiába”

Sors-húzó címmel jelent meg 2018-ban Ferenczi Borbála Csepe li Györggyel készített beszélgetőkönyve. Mint minden jó könyv – egyetlen komoly hibája, hogy túl rövid –, ez is kérdéseket ébreszt az olvasóban, így bennem is, például a hatalommal, az információs társadalommal vagy a migrációval kapcsolatban. Örülök, hogy ezeket feltehettem Csepe li Györggynek, akivel már én is rég szerettem volna beszélgetni. Még egyetemista koromban, a hetvenes évek végén találkoztam a nevével, néhány éve személyesen is megismerkedtünk. Újabban viszonylag gyakran összefutunk az utcán: egy környéken lakunk. A könyvből az is kiderült számomra, egy gimnáziumba, sőt egy általános iskolába jártunk – évtizednyi különbséggel, ami ma már nem számít.

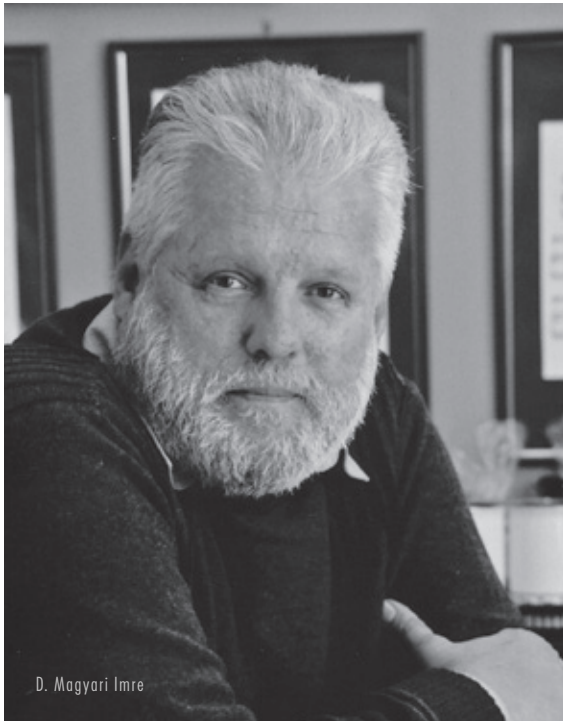
■ *Emlékszem egy publicisztikai írásodra a hetvenes évekből. Az ÉS-ben jelent meg, azzal kezded, hogy egy vidéki vasútállomáson nem kaptál a lapból. Ennek örültem, mert sokunk közös tapasztalatát fogalmaztad meg, ugyanakkor éreztem némi kárörömet is: ott áll a Csepe li a hatalmas eszével, és ugyanúgy nem tud ÉS-t venni, mint én vagy bárki más. Ami persze e rendszer közöseteremtő gesztusaként is értelmezhető. Te hogyan viselted az ilyen apró hétköznapi bosszúságokat?*

– Kettős élményt jelentettek: egyrészt természetesen nyomasztottak. Egyébként nemcsak *Élet és Irodalom* nem volt vidéken, *Magyar Nemzetet* se lehetett kapni. És én épp ebben a két lapba írtam. Másrészt kihívást jelentettek. Meg kellett küzdenem minden szóért, amit leírtam. Ebben a kettősségben telt el a gyerekkorom és a fiatalságom, egyszerre taszított és vonzott az a különös rendszer, amiben éltünk. Volt bennem egy olyan remény, ami aztán kissé csehovias reménnyé vált, hogy egyszer vége lesz annak, amiben vagyunk. Egyre inkább úgy reménykedtem ebben, mint a három nővér abban, hogy eljutnak Moszkvába. Elmennek a szovjet csapatok, felszabadulunk, felzárkózunk Nyugat-Európához, eljön a szabadság és a prosperitás kora. Ez a remény sokáig eszméletlen erővel nyomott előre és valamennyire feledtette is az apró kellemetlenségeket.

■ *A hetvenes években, tehát 1968 után még lehetett reménykedni?*

– Nem. Amikor 1968. augusztus 20-án jöttem haza Bulgáriából és a vonaton hallottam, hogy a szovjet hadsereg és vele a miénk bevonult Csehszlovákiába, onnantól kezdve holtbiztos nem lehetett. De az ember önbecsapó lény. Még tartott, egészen a hetvenes évek elejéig-közepéig, a reform lendülete – az új gazdasági mechanizmust épp 1968. január elsején vezették be –, és ez a lendület nekem nagyon szimpatikus volt. Nem feltétlenül maga a reform, hanem a lendület. Azt még lehetett hinni egy darabig, hogy most szétpattannak a gazdaságot szorító bilincsek. Az én közvetlen környezetben mindenképp nagyfokú szabadság érvényesült. Az egyetemet – orszopszichológia szakra jártam az ELTÉ-re – nagyon élveztem. Utána villámgyorsan be tudtam tagolódni a nyilvánosságba is, a tudományos világba is, voltak kutatási megbízatásaim, érdekelt, amivel foglalkoztam. 1972-ben járhattam Németországban egy nyári egyetemen, 1975-ben kimehettem Amerikába. Mindkétszer dönthettem volna úgy, hogy kint maradok, de visszajöttem.

■ *Miért? Főleg, hogy – a Sors-húzó tanúsága szerint – az életed egyik nagy hibájának azt tartod, hogy nem*

mentél el innen még fiatalon, mert jobb karriert futhatnál volna be.

– Volt egy kisfiam, aki 1972-ben született. És idegennek, elhagyatottnak éreztem magam Amerikában. Nem akartam „csak” szociálpszichológus lenni. Mindenesetre 1975 után másfél évtizedig nem engedtek ki Amerikába, 1989-ben utazhattam oda újra először. Amszterdamba szerencsére Beöthy Erzsébet, az amszterdami egyetem magyar programjának vezetője jóvoltából rendszeresen ki tudtam menni. De volt egy bezártság-élményem, bár ezen a bezártságon belül, bármily paradoxul hangzik, volt egy iszonyatos szabadság-élményem is. Kiváló emberekkel lehettem együtt, Buda Bélával, Hankiss Elemérrrel, Huszár Tiborral, Mérei Ferencsel, Pataki Ferencsel, Szecső Tamással. A tanszék, ahol 1972 óta dolgoztam, remek volt, a hallgatók aranyosak – úgy éreztem, a pálya az enyém. Azt hiszem, ki is hoztam magamból a maximumot. Az oktatói tevékenységem is nagyon szerencsésen alakult. Bécsy Tamás meghívott Pécsre, hogy vegyek részt az ottani bölcsészkar alapításában. Ott valósult meg először az egyik nagy álmom, amit azóta is kergetek, az interdiszciplinaritás. Ne csak szociológus legyen valaki, ne csak pszichológus, közgazdász, fizikus, matematikus, hanem mindez együtt! A problémák ugyanis nem feltétlenül az egyes tudományterületek szerint kategorizálhatók.

■ *Huszonéves, harmincas tudósként, ráadásul szociológusként, szociálpszichológusként nyilván pontosan láttad, milyen rendszerben élsz. Vagy lett volna benned naivitás? Illúzió? Netán vakság?*

– Habermas megkülönbözteti a Rendszert és az Életvilágot. Én az Életvilágot választottam, a Rendszerről tudomást sem vettem. Teljesen szabad voltam a magánéletemben. Azt kutattam, amit akartam, olvastam a *Newsweeket*, a *New York Times-t*, melyeket az Intercontinental portáján vettem, Marlboro cigarettát szívtam. A nemzeti identitás érdekelt, s azzal foglalkozhattam. Remek kollégáim voltak, akikkel éjjel-nappal együtt ittunk, beszélgettünk, vitakoztunk.

■ *Mennyire okozott és mennyire okoz örömet valaminek a megértése és megértetése?*

– Nagyon az elevenemre tapintottál, ráadásul ezt még soha senki nem kérdezte meg tőlem! Ez okozza a legnagyobb örömet! Rátalálni egy problémára, megnézni, ahogy Esterházy írta a *Termelési regényben*, előlről-hátulról-oldalról, aludni rá egyet és reggelre meglelni a megoldást. A folyamat egyfelől tudatos, mert a problémát világosan látom. Másfelől meg tudattalan. Most írtam egy cikket a hatalomról – írtam róla egy könyvet is hat éve! –, közelebbről a bukásról, már majdnem kész voltam, de valami még hiányzott, csak nem tudtam, mi. Erre is aludtam egyet. És reggelre meglett a megoldás: a botrány. A botrány az a *trigger*, ami összeomlaszthatja a legszilárdabbnak vélt hatalmat is, békében persze, mert a háborús helyzet más.

■ *Tehát a probléma megtalálása és megoldása jelenti a legnagyobb örömet.*

– Igen, ez mindig borzasztó nagy örömmel jár! A közlés igazából már másodlagos, bár igyekszem minél értetőbben fogalmazni, hogy sokak számára felfogható legyen. De ez már csak járulékos haszon. Röhejesen hangzik, de semmiféle külső motivációm nincs. Sokszor nem is fizetnek az előadásaimért! Megjegyzem, azt veszem észre magamon, hogy jobban élvezem az előadásaimat, ha nem fizetnek értük – ami nem akar biztatás lenni. Szinte transzban vagyok, amikor ezt csinálom.

■ *Gondolom, nincs, nem lesz utolsó probléma. „Ezt még megoldom, aztán abbahagyom.”*

– Nincs, ez az egész nem áll meg, nem tud, az egyik probléma szüli a másikat. Néhány éve Kőszegen is dolgozom a 2015-ben alapított Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetében. Interdiszciplináris projekteken veszek részt. Most épp a kvantummechanikát próbálom összehozni valahogy a szociálpszichológiával...

■ *Mi sem könnyebb ennél...*

– ...az evolúcióbölgéiát szintén a szociálpszichológiával, Szatmáry Eörs biológussal csinálunk egy fantasztikusan érdekes kooperációs kísérletet. Ezek az intellektuális kalandok számomra legalább olyan fon-

tosak, mint a mindennapi értelemben vett kalandok, sőt fontosabbak.

■ *Említetted, hogy kiváló emberekkel voltál együtt, nyilván egész különleges és inspiráló élmény olyanok közé tartozni, mint akiket felsoroltál. De ugyanakkor létezned kellett a hétköznapi közegében is. A múltkor töprengtünk Péterfy Gergellyel azon, hogy errefelé egy liberális értelmiségi eléggé magányos. Te mennyire érezted magad annak?*

– Nézd, Heidegger azt írja a *Lét és Időben*, hogy minden ember idegen. Ezt az ontológiai idegenséget próbáljuk átfordítani ismerőségbe, de ez csak időlegesen sikerülhet, mert az élet úgy van megkonstruálva, hogy legfeljebb a kettő közt tudsz létezni. A mindennapi életvilág kontextusa szerencsére úgy alakult nálam, hogy mindig meg tudtam találni azokat a közegeket, melyekben elfogadtak, ahol barátokra leltem. A *Sors-húzó* bemutatóján Bíró Judit meg is említette, hogy hetvenes-nyolcvanas években létezett a CSBK, a Csepeli Baráti Kör, a Népszínház utcai egykori Cápában találkoztunk hente. Hivatalosan Halászcárdának hívták. Elképesztő, Rejtő Jenő-i hely volt, stricik, kurvák, alvilági figurák... Kovács Zoli mutatta meg, az *ÉS* mostani főszerkesztője. Minden csütörtökön összejöttünk, mintegy tizenöten. Ott voltak a magyar és amerikai hallgatóim, akik Kaliforniából érkeztek egy félévre Magyarországra, s imádtak itt lenni. Kívül voltunk mindenben. Ez a fajta kilépés mindig is jellemző volt rám. Lehet, azért, mert általában nem tudok azonosulni azzal, ami van. Amerikában sem tudtam, de ott kevésbé voltam képes létrehozni a magam autonóm társas világát.

■ *Ez a cápázás azt mutatja, hogy tudsz lazítani is. Kibírsz egy kéthetes nyaralást is?*

– Nagyon szeretek nyaralni! Egy időben Dubrovnikban voltam minden nyáron, mostanában Krétán. Tenger és nap legyen! Gyerekkorom nyarait Siófokon töltöttem, ma onnan néhány kilométerre, Zamárdiban vagyok nyaranta, ott a nyaralóink.

■ *Mikor 1965-ben elkezdted az egyetemet, magyar szociálpszichológia még nem létezett...*

– Nem, a szociálpszichológia akkor „a burzsoázia szívének oly kedves” valami volt, így mi a proletariátus szívének oly kedves állatlélektant tanultuk, amit egyébként Kardos Lajos professzor fantasztikus szinten művelt. Ma is tudom hasznosítani, amit tőle tanultam. Egy állat esetében azonban nincs tudat, válsztás, érték, csak algoritmusok vannak, amiket a genetikai háttér határoz meg. Ami vagy helyes irányba viszi az állatot és túlélő lesz, vagy nem. Igaz, akad, mondjuk, olyan patkány, aki nem tud alkalmazkodni, és akkor ő kiesik. Egy nagyon szép evolúciós logika érzékelhető mindebben. Mostanában úgy látom,

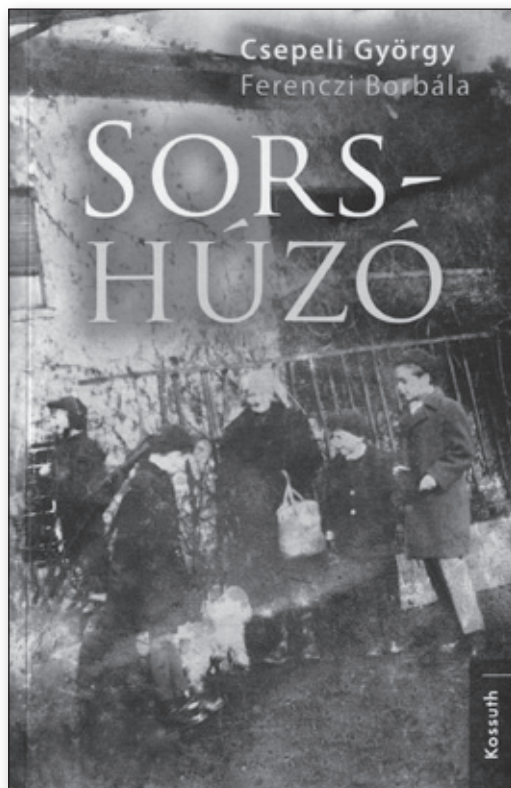
hogy ebben a szép új világban egyre inkább mi emberek is algoritmusok szerint viselkedünk. Ezeket azonban nem a géneink határozzák meg, hanem az információs társadalom.

■ *Nézzük a reklámokat és megveszünk egy fogkefét vagy autót, amit nem is akartunk? Nézzük a politikai hirdetések, figyeljük a kampányokat és olyasvalakire szavazunk, akiről valójában nem tudunk semmit? Egyre kevesebb az autonóm, valóban gondolkodó személyiség?*

– Autonóm, valóban gondolkodó személyiségből sosem volt túlkínálat, csak éppen aki az volt, az kitűnt. Az új technológia a szürkék forradalma, mely halálra ítéli az autonóm személyiségeket. Ma jóval könnyebb belépni a nyilvánosság tereibe, mint korábban, miközben nem lett nagyobb azoknak az aránya, akiknek tényleg van mondanivalójuk. A tehetség nem demokratikus. Van, aki képes, s van, aki nem képes eredeti, önálló gondolkodásra. Az utóbbiak a szürkék, sőt ők vannak többségben. Ők uralják a társadalmi médiát. Amit ma látunk, az Habermas nyilvánosságról alkotott elképzelésének a paródiája.

■ *Ugyanakkor ez az új technológia – ami természetesen szintén külön interjú témája lehetne – roppantul meg is könnyíti az életünket.*

– Ha konzervatív lennék, azt mondanám, az új technológia ellusztít bennünket. Halálra ítéli a memóriánkat, tönkreteszi a tájékozódó képességünket, megöli

a társas életünket, kiiktatja az időt és a teret az életünkben. Könnyebb lesz a halál.

■ *Ez utóbbiban nem vagyok biztos... Akkoriban, egyetemista korodban és a pályád elején mik voltak a legfontosabb kérdéseid, amikre választ kerestél?*

– Dosztojevszkijjal indultam, belőle írtam a szakdolgozatomat. Rövidített változata megjelent a *Valóság*-ban, ami nagy szó volt. Dosztojevszkij az embereket titokzatos lényekként képzelte el, akik életük végéig próbálkoznak egymás titkainak a megfejtésével. Az ő műveiből próbáltam kiszedni azokat a sémákat, amik segítségével magam is megfejthetem a Dosztojevszkij-hősök titkait. Raszkolnyikov figuráját is elemeztem egyszer egy tanulmányban, aminek azt a címet adtam, hogy *A meghasonlás társadalomlélektana*. Ennek is megjelent egy rövidített változata a *Magyar Nemzet*-ben.

■ *Amit, mint tudjuk, a vidéki vasútállomásokon nem lehet kapni...*

– Úgy véltém, Raszkolnyikov baja nem az volt, hogy Napóleonnak képzelte magát, hanem az, hogy olyan társadalomban élt, amely a nagyságnak még a gondolatát sem volt képes elviselni. Törpék között nem lehet óriásnak lenni. Dosztojevszkij hőseiből kiindulva a problémáim személyiségpszichológiai jellegűek voltak, de szociálpszichológiaiak is, mert a személyiséget nem önmagába zártan, hanem a társadalomba vetve fogtam föl. Ez volt az első problémaköteg. A másodikra a konstanzi nyári egyetemen találtam rá: amikor az ember csoportban él, csoportban gondolkodik, működik, akkor milyen mechanizmusok segítségével állítja elő saját csoportra vonatkozó tudását, milyenekkel a más csoportokra vonatkozót, és a kettő hogyan egyeztethető vagy épp hogyan, miért nem egyeztethető össze egymással, milyen sztereotípiák, milyen előítéletek, milyen csapdák lépnek működésbe. Ezeknek a csapdáknak a lényege, hogy nekem nem az lesz az örömöm, hogy neked jó, hanem az, hogy neked rossz. És neked ugyanez a szempontrendszered.

■ *Dögöljön meg a szomszéd tehene is! Sőt, szélsőséges esetben, a szomszéd úgyszintén.*

– Ennek következtében a csoportok közt létrejön egy csiki-csuki játék – a malomban van olyan, hogy hol kinyitom a malmom, hol bezárom... Életem végéig hálás leszek Huszár Tibornak, amiért felhívta arra a figyelmem, hogy ez nem csupán egy kísérleti helyzet, ez maga a kelet-európai paradigma.

■ *Ezért magányos errefelé egy liberális értelmiségi... Pláne, hogy a saját csoportok folyvást újabb és újabb, néhanem egymással szembeforduló alcsoportokra bomlanak.*

Az előítéleteknek ez a kelet-európai sakktablája volt a második nagy problémaköteg. Így kerültem Allporthoz, akinek *Az előítélet* című művét le is fordítottam, 77-ben jelent meg nálunk.

■ *Magyar szakirodalom, gondolom, nemigen akadt.*

– Egy nagyon fontos inspirációt kaptam. Mikor 1975-ben kikerültem Amerikába, a New York-i Columbia Egyetemre, az első professzor, akivel találkoztam, Istvan Deak történész volt. Csodálatos ember. A kezembe nyomta Bibó István *Harmadik út* című könyvét, amit Szabó Zoltán szerkesztett; Londonban jelent meg 1960-ban. Olyan híres tanulmányok szerepeltek benne, mint *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, az *Eltorzult magyar alkat*, *zsákutcás magyar történelem* vagy *A zsidókérdés Magyarországon!* Elolvastam először, elolvastam másodszor és azóta is ezt olvasom. Az ismert mondás szerint az orosz irodalom Gogol *Köppönyegéből* bújt elő. A magyar szociálpszichológia szerintem Bibó életművéből. Nála jobban ezt a kelet-európai csiki-csuki játékot senki nem írta le! Tulajdonképp tehát volt magyar szociálpszichológia, csak nem így hívták. Írtam aztán egy cikket Bibóról, amiben szociálpszichológusnak neveztem, és Erős Ferenc barátom megerősített abban, hogy igazam van. Bibó valószínűleg utolérhetetlen. Heidegger szerint mindig a kezdet a legnagyobb. Örök bánatom, hogy soha nem tartottam Huszár Tiborral, aki rendszeresen járt Bibóhoz interjúzni. Csak egyszer találkoztam vele, egy szerződést vittem el hozzá az Orsó utcába aláírtni. Csupán azt voltam képes megkérdezni tőle, hogyan szólíthatom. „Tanár úr” – mondta. Lenyűgözött az az erkölcsi és tudományos erő, ami a szövegeiből áradt.

■ *Nehéz elképzelni, hogy félszeg vagy.*

– Mintha Széchenyivel találkoztam volna!

■ *Az említett problémakötegekből nőttek ki az első könyveid, 1979-ben A szociálpszichológia vázlata, 1985-ben a Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon a 70-es években, 1987-ben a Csoporttudat, nemzettudat, 1990-ben az ...és nem is kell hozzá zsidó. Az antiszemitizmus társadalomlélektana. És később is foglalkoztatott mindez, mutatja a 98-as Előítélet és antiszemitizmus, de akár az Örkeny Antallal közösen írt 2017-es Nemzet és migráció is. A végére lehet ennek jutni?*

– Még két könyvet akarok írni.

■ *Gondolod most...*

– Az egyikbe hamarosan bele is fogok. A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásairól, a közelítő szingularitásról fog szólni. Raymond Kurzweil szerint – feltaláló, a Google mesterséges intelligenciával foglalkozó részlegének vezetője – a szingularitásban megszűnik az emberi és a gépi értelem kö-

zötti különbség, eljön az új, emberfeletti ember, aki- nek eljöveteletét Nietzsche jövendölte meg. Az evolú- ciónak szerintem sincs vége. A természetes és a mes- terséges intelligencia harca még hátra van. A másik könyvet a magyar negativizmusról akarom írni, op- timista hangnemben. *Új Hitel* lesz a címe, Széchenyi után szabadon.

■ *Magától értetődik, hogy a csapdát jelentő séma helyett jobb lenne az az alapelve, hogy nekem az a jó, ha a másiknak is jó.*

– Ez a kooperációs gondolat lényege, amit most, ahogy már említettem, Szathmáry Eörsszel próbálunk a magyar közoktatásba bevinni. Egy iskola, egy osztály vesz részt a kísérletünkben, amely ma még alap- kutatás. Az alkalmazás későbbi feladat, nem hiszem, hogy én még képes leszek rá.

■ *Bátor emberek vagytok. El tudjátok képzelni, hogy a mai magyar oktatásügy egészének képviselői, a tényle- gesen működő iskolák nyitottak erre?*

– Nem kell mindenért a kormányt hibáztatni. Épp elég, ha magunkat hibáztatjuk. És nem ülhetünk ölbe tett kézzel. A nemzetek sikere polgáraik sikerein mú- lik. A siker, mint arra Barabási Albert László rámutat, hálózatfüggő. A hálózatok akkor működnek megfe- lelően, ha az alapjuk a bizalom és a kooperáció. Ezt

a kooperációs elvet meg lehet tanítani. Akkor is, ha egyébként genetikailag a csapdákra vagyunk progra- mozva! Eredetileg ugyanis kis, maximum százötven fős csoportokban éltünk, és az volt a cél, hogy a má- sik csoportot agyonverjük és a javaikat elvegyük. Ma is ez van az agyunkban.

■ *Nem vagyok biztos abban, hogy egyforma erősséggel.*

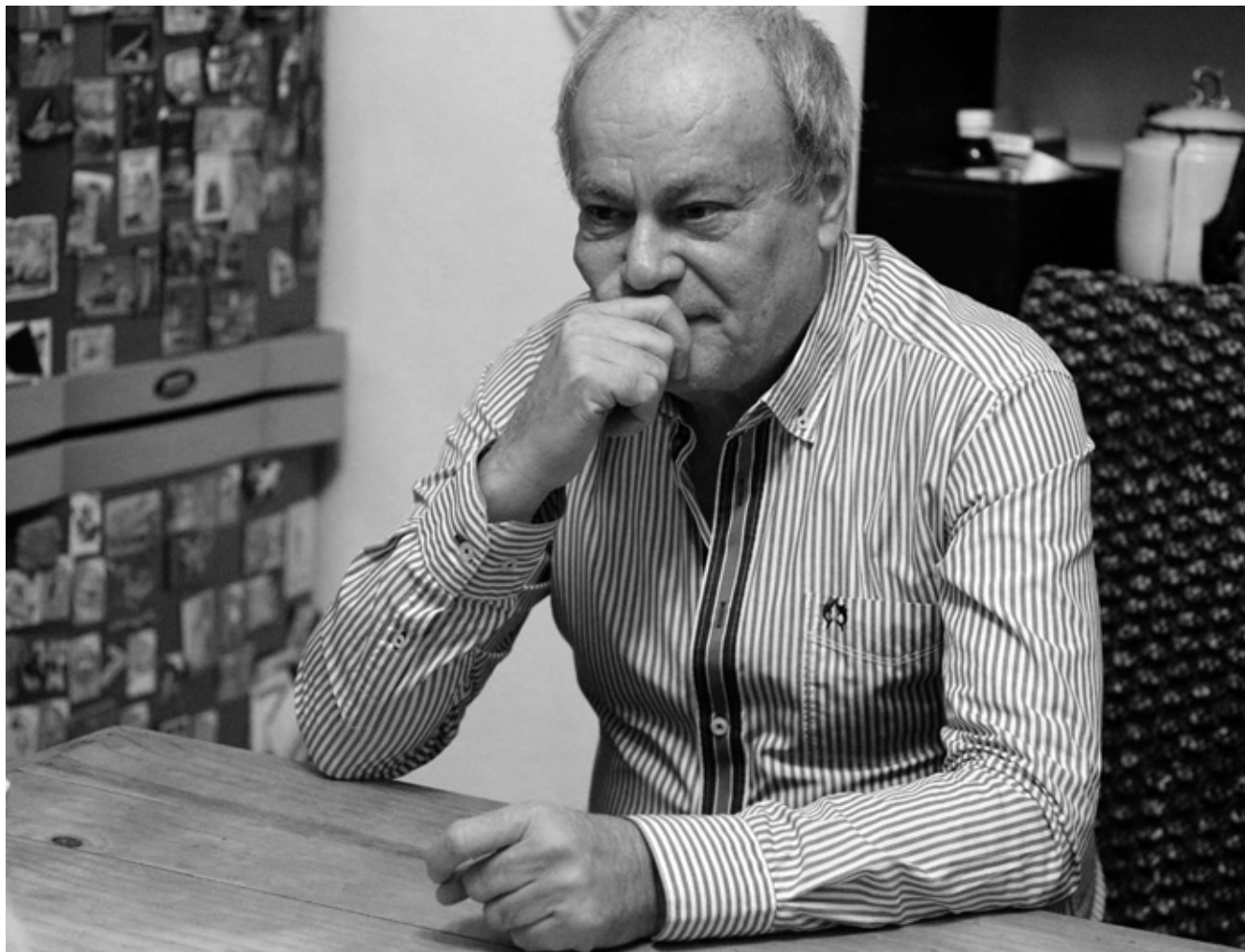
– De mindannyian ezt a mintát hozzuk magunkkal! Az nem mindegy persze, ki milyen társadalomba szü- letik. Olyanba, amelyik ezt megerősíti, vagy olyanba, ami átprogramozza. A kooperációs paradigma épp er- re az átprogramozásra szolgálna. Mert az emberiség azt a helyzetet, amiben most van, csak úgy képes túlélni, ha végre kilép ebből a kőkorszaki paradigmából és át- lép egy új, globalizációs paradigmába. És ezt minden nemzedéknél újra kell majd kezdeni.

■ *Van esély erre az átlépésre?*

– Minden nemzedék újrakezdheti a játszmát. A most születő nemzedékeknek az infokommunikációs tech- nológia páratlan esélyt kínál.

■ *És mi van, ha mégse lép át? Kihalunk, belátható időn belül?*

– A bukásra is van esély. A Föld, úgy látszik, elérte tú- rőképesége határát.

■ *Az újabb cikkeidben, tanulmányaidban felfedezni vélek valamiféle aggódó személyességet. Kilepsz a tudósi személytelenségből, az objektivitásból és közvetlenül megszólalsz te magad.*

– A személyesség semmiképp sem azt jelenti, hogy magamért aggódom, ezen már túl vagyok.

■ *Nem is úgy értettem. Bár az sem nagy öröm, hogy meghalunk.*

– A hatvanadik születésnapom nagy trauma volt, bele is betegedtem, az ünneplésre sem mentem el. Így hetvenhárom körül simán veszem az akadályokat, nem érdekel, hogy meghalok.

■ *Hm, meg kéne érnem a hetvenet... Amikor aggódó személyességet emlegetek, olyan írásaidra gondolok, mint például a ma már nem létező Kritika 2016. november-decemberi számában megjelent Befejezetlen evolúció, amiben részben igen merésznek tűnő, futurisztikus következtetésre jutsz: „Az ellenség s vele a harc kényszere (...) megmarad. A túlélésért vívott harcot nem a civilizációk, a nemzetek és az osztályok fogják megvívni, hanem megbízásukból egy hibrid faj, mely ötvözi a gépi és az emberi intelligenciát.” Részben pedig – itt válik személyessé és aggódóvá a hang – teljesen váratlanul Kormos István Nagy Lászlóval készített híres interjúját idézed, amiben a kérdezett költő azt üzenté a száz vagy ötven év múlva élőknek, hogy csókolja őket, „Ha lesz emberi arcuk egyáltalán”. És ezzel a komor, majdhogynem apokaliptikus mondattal zárod az írásod: „Ma, 2016-ban, még nem tudjuk megmondani, hogy lesz-e a Földön bárki, akit Nagy László megcsókolhatna majd.”*

– Az aggodalmam, mint az idézett sorokból is kiderül, globális. Lehet, ebben ott vannak a kőszegi élményeim is, ahol egészen kiváló természettudósok naponta arról beszélnek, hogy már mostanra visszafordíthatatlan természeti folyamatok mentek végbe, és a negatív hatásuk egyre érezhetőbb. És itt nemcsak a klímaváltozásra kell gondolni, hogy sok a kipusztult faj, csökken a biodiverzitás, azaz a fajok sokfélesége, új betegségek jelentek meg, vagy olyanok tértek vissza, amikről már azt gondoltuk, hogy végleg eltűntek. Továbbá a műszaki-technológiai változások következtében nagyon sok ember munkája feleslegessé válik, s közben eltűnik az a kulturális hagyomány, amiben például én felnőttem. Ez a folyamat már zajlik. Heidegger a *Lét és Időben* arról is beszélt, hogy az Akárki világa jön el. Ma már az is látható, hogy ez az Akárki egy digitális Akárki, aki teljes egészében átveheti feletted az uralmat és te nem leszel más, mint egy pusztá test.

■ *Nem hangzik biztatóan. Ez lenne a robot sapiens?*

– Peter Menzel és Faith D’Alusio raktak össze 2000-ben egy könyvet, melynek *Robot Sapiens* a címe. A mesterséges intelligencia vezető kutatóit szólaltat-

ták meg. Kiderül, hogy a robot sapiens el tud végezni bizonyos instrumentális feladatokat, például remekül műt, jobban, mint egy ember. Vagy tud szüretelni... És minél értelmesebbek ezek az embert helyettesítő alkalmazások, annál kevésbé lesz szükség az emberi értelemre. Ez az aggodalmam végső forrása! És állandóan azon töröm a fejem, hogyan lehetne ezt ellensúlyozni. Itt Hankiss Elemér nyomdokain járok. Ebből a szempontból két maxima van, a kanti és a nietzschei. Kant azt mondta, Horatius nyomán, hogy *Sapere aude!*, *Merj gondolkodni!* Ez azonban már most sem érvényes, tíz év múlva pedig végképp nem lesz az, mert a mesterséges intelligencia minden funkciót át fog venni! A nietzschei maxima a *Lebe kühn!*, a *Merj élni!* Ebben látok egy lehetőséget! Amit Heidegger létfelejtésnek nevez, abból ki kell lépnünk! Vissza kell vennünk az elvesztett értelmet! És ez nem ismeretelméleti, hanem axiológiai szempontból értendő. Az axiológiai tudás az értékek tudása. Ezt a robotok sosem fogják elvenni tőlünk. Erre a tudásra van lehetőségünk és ennek a megőrzése nagy tett lenne! Csak ehhez újra kell huzalozni az egész gondolkodásunkat! Azon töprengök, miként lehet ezt megcsinálni.

■ *Rég nem a szociológia, a szociálpszichológia területén járunk. Úgy tűnik, Hankiss Elemérhez hasonlóan, te is eljutottál a filozófiai antropológiához.*

– Hát el. Ez baj?

■ *Dehogy baj! Bár a kérdései majdhogynem megoldhatatlanok.*

– Pont ebben van a lényeg! A megoldhatatlan a titok, ez a miénk! És most ezt akarja tőlünk elvenni a *big data!* Én meg nem engedem a titkot!

■ *Bármennyi, bármily változatos és bármily megbízható adatot dolgozunk is fel bármily gyorsan, a legfőbb titok szerintem nemigen oldódik meg. A fő kérdés, amit Ady így tett fel: „...mit csináljunk az életünkkel, / Ha fáj?”*

– Pontosan! Hogyan éljünk ne hiába! Erre válasz a nietzschei felszólítás! És csak akkor merhetsz élni, ha tudatában vagy, milyen hihetetlen lehetőségeid vannak! Egyébként úgy élsz, mint a Kardos Lajos patkányai.

■ *Ami nem a legjobb állapot.*

– Az is egy jó állapot! A patkányoknak mindenképp! Csak én nem akarok úgy élni! Nagyon sokan akarnak, nem tudatosan persze, én nem. Az algoritmizált ember nem boldog és nem boldogtalan, csupán teszi azt, ami az algoritmusból következik.

■ *Azt hiszem, sokféle boldogság van. Ami szerintem nem az, azt más még tarthatja annak. Baromi sokat keresek, ide-oda utazom, boldog vagyok. Nyertem a tippmixen,*

vége a melónak, nézzük a meccset a haverokkal, isszuk a sörünket, boldogok vagyunk. És próbáld nekik megmagyarázni, hogy a te életed értékesebb! Már persze ha az... Van a boldogságnak szociálpszichológiai definíciója?

– A boldogtalanságnak van. A boldogságnak nincs. Freud mondta, hogy aki nem pszichopata, az tud szeretni és tud dolgozni. Aki csak az egyiket vagy a másikat tudja, nem is beszélve arról, aki egyiket sem, az boldogtalan.

■ *Van olyan terület, amit szeretnél megismerni, de már nem lesz rá időd?*

– Hankiss Elemér egyik utolsó írása a kvantummechanika és a társadalomtudomány lehetséges kapcsolatáról szól. A tanulmány nemrég jelent meg a *Magyar Tudomány* 2018. októberi számában. A 2018-as tanév második felében Kőszegen Kroó Norbert és Thomas Filk elképesztően jó előadásokat tart a kvantummechanikáról. Ebben nagyon elmélyülnék... Meg a fénytámban! A fény egyszerre hullám és részecske. Mindenestre elindultam két irányba, a biológiaiba és a fizikaiba, a következő generációk szociálpszichológusainak ezeket már figyelembe kell venniük.

■ *Most kérdezem meg, miért is jó az evolúciobiológiát és a kvantummechanikát összekapcsolni a szociálpszichológiával?*

– Parmenidész jól tudta: Minden Egy. Ezért. A kvantummechanika és az emberi lélek a szabadságban lesz eggyé.

■ *Írtál egy rendkívül érdekes könyvet A hatalom anatómiája címmel, 2013-ban jelent meg. Tényleg nem született volna meg a politikai szerepvállalásod nélkül?*

– Nem. Biztos, hogy nem. Szexológiát azért nem írok, mert sose voltam bordélyházban. Kívülről nem lehet írni a hatalomról. Benne kell lenni, át kell élni.

■ *A Gyurcsány- és a Bajnai-kormány idején az informatikai tárca politikai államtitkára voltál, dolgoztál a gazdasági tárcánál és a Miniszterelnöki Hivatalban is. A Sors-húzó tanúsága szerint a Magyarországon maradás mellett azt tartod a másik nagy hibádnak, hogy „elvesztetted az eszedet” és 2002-ben nyolc évre beléptél a nagypolitikába. „Egyszerűen elkapott a hübrisz, hogy én most kormányülésekre járhatok, meg államfőkkel találkozhatok...” Nagyon rokonszenves öszinteséggel beszélsz arról, mennyire beszippantott a hiúság, elkábított a hatalom. Az jutott az eszembe, bele is borzongtam, hogy ha egy akkora intellektusú és erős önreflexióval élő emberre, mint te, így hat, akkor hogyan hat azokra, akik esetleg kisebb intellektuális erővel és kevesebb önreflexióval bírnak...*

– Eltorzulnak. Szemmel látható, hogy a hatalomtól mennyire eltorzulnak az emberek. És minél korlátla-

nabb a hatalom, annál korlátlanabb az eltorzulás. Ők biztosan nem veszik észre, de akinek van szeme a látásra, az láthatja.

■ *Látjuk.*

– A nagy tehetségek bemennek a gazdaságba, ott dolgoznak a multinacionális vállalatoknál. Létrehozzák az Amazont, a Google-t. A politikában most nem találsz ilyen képességű embereket.

■ *Ettől még nem szükségszerű eltorzulni. Szerintem amúgy nem biztos, hogy a politika világából hiányzik az erkölcs, amivel jót és rosszat meg lehet különböztetni. Te viszont ezt írod: „A politika lecsupaszított mezőjének szereplőit a hatalom vágya mozgatja. Ez az egyetlen erő, mely (...) a politikai cselekvők viselkedését motiválja.”*

– Ezt nem szokták elfogadni; én így látom. Ebben az esetben bent voltam a bordélyházban, közelről néztem a hölgyek-urak működését. Szó sem volt szerelemről, hűségéről, szépségről. Vér volt és arany.

■ *Semmi más mozgatóerő nincs?*

– Az a rossz hírem, hogy nincs. De ez nem baj! Egy futballistát sem lehet elítélni pusztán azért, mert a labda után rohan! Csak kordában kell tartani azt az óriási erőt, ami egy politikust mozgat a hatalom megszerzésében és megtartásában. Ha rossz a társadalom és nincs kontroll, a fenevadak szabadon garázdálkodhatnak. A fenevadság mindannyiunkban ott rejlik, féken kell tartani.

■ *Azért abban lehetnek különbségek, hogy ki miként, mire akarja használni a hatalmat, amit megszerzett vagy megkapott!*

– Lehetnek, de ez is kontroll kérdése. Ha nincs kontroll, a fenevad elszabadul.

■ *Beszéltünk Bibórol...*

– Ő történész, szociálpszichológus volt, nem politikus. És ő nem is volt bent a bordélyházban, csak járt a közelében. És ki volt az ő legjobb barátja? Erdei Ferenc, aki 1945 után nyomban beleszédült a politikába. Szociológusként zseni volt, de a politikai térben lefagyott. Nincs ember, aki ne szédülne bele a szakadékba, hisz a szakadék ott van! Ha úgy csinálna, mintha nem lenne ott és nem szédülne bele, akkor nem lenne igazi politikus, mint ahogyan nem volt az szegény Károlyi. Én ezt előre nem láttam.

■ *Nem vetted észre, hová kerültél?*

– Abszolút nem! Csak utólag! Közben baromi jól éreztem magam. A kuplerájban az ember jól érzi magát, amíg ott van.

■ *Te is őrsz a jó hatalomról! Igaz, ez a rész csak két és fél oldal... „A jó hatalom bizonyítéka az alacsony szintű korrupció, a hatalom birtokosainak elszámoltathatósága, az életszínvonal emelkedése, a demokrácia kiteljesedése.” Még azt is hozzáteszed, hogy új indikátor a partikularitások iránt megmutató empátia, tehát például a szegények, a kisebbségek iránti figyelem.*

– A sienai városházán van két nagy freskó. Először a nyolcvanas években voltam Sienában, amikor még csak vízummal és hetven dollárral lehetett odamenni. Később már szabad emberként mentem el oda, többször is. A két nagy freskó a jó és a rossz kormányzás allegóriája, onnan vettem az ötletet.

■ *Hol van most jó kormányzás?*

– Már Ausztriát is jól kormányozzák! Hollandiát, Németországot! Vagy nézd meg az észteket! A paradoxon az, hogy nincs jó hatalom, jó kormányzás jó társadalom nélkül. Nem a hatalom csinálja a jó társadalmat! Épp fordítva: a jó társadalom választja a jó hatalmat. Ha nincs jó társadalom, ha nincsenek öntudatos polgárai, ott semmikor sem lesz jó polgári élet.

■ *Akkor nekünk, magyaroknak annyi! A bűvös körből nem lehet kitörni.*

– Én nagyon reménykedtem, hogy lehet. 1989–90 táján még inkább. De aztán egyre többször jutott eszembe Szelényi Iván egy mondata. Amikor Amerikában az ő vendégszeretét élveztem a Los Angeles-i egye-

temen, gyakran kirándultunk a tengerpartra és folyvást Magyarország jövőjéről beszélgettünk. Egyszer azzal hűtött le: „Ne reménykedj, Magyarország nem lesz Ausztria.” Ezzel együtt nem szabad földadni. Széchenyi híres zárata a *Hitel*-ben: „Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; én azt szeretném hinni: lesz.”

■ *Ő aztán igazán morális politikus!*

– Kétségtelenül kilóg a sorból. Nem véletlen, hogy megőrült... Mindenesetre ma is vannak, akik az ő útján járnának. A helyzet más, mint amilyennek látszik. Van egy Cipolla-hatás, aminek következtében az emberek megbűvölten nézik, mi történik. De nem mindenki. A mikrotörténekekben sokkal nagyobb erő van, mint hisszük! Csak ezeket a felszínre kellene hozni, össze kellene kapcsolni!

■ *Örömmel érzékelem benned azt az errefelé szokásos skizofréniát, amit magamban is, s ami még nyilván sokakat jellemez: egyfelől a csalódottság, a kilátástalanság bénító érzése, eseti depresszió, apátia, másfelől meg a kiút keresése: hátha Magyarország legalább olyan lesz, amilyen azért lehetne.*

– Fején találd a szöveget! Idéztem Széchenyit. Ez a hit köt össze engem, téged, sokunkat, akik ma élünk, azokkal, akik már nem élnek. A „másik Magyarország”-ot keressük, amelyről Ottlik Géza írt 1981-ben a *Kortársban*. A magyarság legjavában ott él a *Sein* és a *Sollen* feszültsége, melyet egy kívülálló valóban skizofréniának láthat.

■ *Minimum... Beszélj arról a Sors-húzóban, hogy államtitkárságod idején a saját politikustársaid sem értették, mit is akarsz.*

– Nem, mert a politikai kommunikáció szabályai, mint utólag rájöttem, nem a kooperáción alapulnak. Nem lehet őszintén beszélni, és ha netán mégis ezt tenéd, akkor is azt fogják hinni, nem vagy őszinte. Ez a szféra teljesen reménytelen. De a politikusokon át lépve az emberekhez, például a tanárokhoz, oda lehet fordulni. Az iskolakíséretünkben a tanárok és a gyerekek is lelkesen részt vesznek, különben nem is működne! Csak az ilyesmit korán kell elkezdni, legalább hatodikban. Nyolcadikban már nem lehet! Rengeteg dolgot meg lehet csinálni, csak meg kell találni hozzájuk az embereket, a mágnes-embereket, ahogy Németh László írta. És ezeket az embereket össze kell kapcsolni! Hálózatba kell őket szervezni – ez is az egyik vesszőparipám! Amit régen mikroközösségnek, helyi közösségnek neveztünk, az most az új technológia révén megsokszorozódik! Ez a *crowdsourcing*, mely lehetővé teszi az erők összpontosítását a virtuális térben, ami a valóságos térben működik. Egyes vállalkozások, szervezetek online formában kiszerveznek bizonyos munkákat tőlük független embereknek, ők alkotják a *crowd*-ot, a tömeget, hisz sokan vannak. A kifejezés 2006 óta létezik.

■ *Végül is mit értél el a politikusként? Elértél-e valamit?*

– Szinte semmit. Hiba volt. Elkapott a hübrisz. A tanulságokat viszont levontam, sokat tanultam. Megírtam *A hatalom anatómiáját*. Akár demokrácia van, akár diktatúra, a hatalom mindig egy ember kezében van, a többiek csak tercelnek. A különbség csak annyi, hogy demokráciában nagyobb a fluktuáció, könnyebb kiverni a hatalmat az azt birtokló személy kezéből.

■ *Egy tanítványoddal, Prazsák Gergővel írtatok egy könyvet Örök visszatérés? címmel, az alcím: Társadalom az információs korban.*

– Az információs társadalom adta lehetőségek megragadták a fantáziámat. Dolgoztam is ezen a területen, a MATÁV üzleti intelligencia-egységét én hoztam létre. Elméletileg pontosan látom, s ma még jobban, mint néhány éve, hogy a digitális átalakulás nélkül Magyarország tartósan a lejtőre kerül. Ez a felismerés vitt bele a politikába. De látnom kellett, hogy az igazság semmit sem ér erő nélkül, s az nekem nem volt. 2010-ben jött a Fidesz, de annak tervei közt sem volt jelen a digitális átalakulás. Teljesen jelentéktelen, súlytalan figurák kezébe került a terület, akik Manuel Castells vagy Barabási Albert-László nevét sem hallották. A községi szellemi élményeim is belejátszhattak abba, hogy ma már nem a múlt, nem a jelen, hanem a jövő érdekel a leginkább.

■ *A Sors-húzóban épp csak megemlítitek a migrációt. Annyit mondasz, hogy ennek a kérdésében nem tartasz a mainstreammel.*

– Valóban nem. Nem tudom felvállalni a liberális mainstreamet jellemző morális kozmopolitizmus attitűdjét. Nem helyeslem, hogy mindenki oda mehet, ahová akar, annak a közösségnek a beleegyezése nélkül, amelyikbe tart. Valahányszor Amerikába mentem, tapasztaltam, hogy soha sehol olyan alapos, már-már megalázó ellenőrzésnek nem vetik alá az embert, mint ott. Osztom természetesen azt, hogy a bizonyítottan üldözöttek befogadandók. De aki csak elindul, hogy jobb helyet keressen magának, mint ahol van, vagy pláne sok pénzért odaszállítatja magát, azt nem tartom befogadandónak.

■ *Ez ugyanaz, mint amit a kormány mond.*

– Rajtakaptál! Ebben kormánypárti vagyok. A propagandakampány természetesen nem az én szájam íze szerint zajlott és zajlik.

■ *Úgy gondolod – Örkény Antallal könyvet is írtatok a témáról, a Nemzet és migráció 2017-ben jelent meg –, hogy fizikailag lehetetlen Európában befogadni anynyi embert, amennyi útnak indult és indulna még? Reális a veszély, hogy „elveszik a kultúránkat”? Vagy „csak” nem működik a különböző kultúrák együttélése?*

– Nincs olyan, hogy „kultúra”. Kultúrák vannak. A kultúrák az ember létmódjához tartozó, folyamatosan változó jelrendszerek, melyeknek a jelentéseit csak azok képesek megfejteni, akik az adott kultúrában nőttek fel. Kultúrából sokféle van, amik persze kapcsolatban is vannak egymással. A lehetetlenre vállalkozik, aki a kultúrák keveredését, egymásra hatását meg akarja állítani. Az evolúció, ahogy mondtam, nem állt meg a homo sapiens megjelenésével, a létért folytatott harc ma is tart. Európa vesztesre áll ebben a harcban. A nyugati kultúra, s benne a magyar, valóban eltűnhet. De ezt a folyamatot se te, se én nem állíthatjuk le.

■ *Látsz valami megoldást?*

– Nem, de egy rossz hírem megint van. Neves természettudósok, köztük Daniel Brooks, a torontói egyetem professzora, azt mondják, hogy a várható klimatikus változások Magyarországot lényegében meg fogják kímélni, azaz a migrációs nyomás borzasztóan meg fog nőni. És nemcsak Afrikából indulnak el felénk, hanem, Brooks szerint, Bulgáriából és Romániából is. Nem tudom azt mondani, hogy fű, fa, virág jöjjön és én befogadom. Erre sehol nincsenek felkészülve!

■ *És nem is lehet felkészülni? Hisz senki sem jókedvűből indul útnak, valami elűzi onnan, ahol van! A „ma-*

gyarság” is hosszú vándorlás után érkezett a Kárpát-medencébe!

– Nem hasonlítanám össze a honfoglalást a mai helyzettel. A kilencedik században nem voltak államhatárok, nem voltak jogilag meghatározott viszonyok, melyek szabályozták volna, hogy ki hova mehet. Tragédiának tartanám, ha ma egész népek arra kényszerülnének, mint annak idején a magyarok. Ráadásul a politikusok, mint a struccok, a homokba dugják a fejüket. Ők rövid távra terveznek, a katasztrófa elkerülése pedig hosszú távú tervezést követelne. Nincs remény. Donald Trump ellen nincs orvosság.

■ *A politika nálunk a leszakadó rétegekkel sem törődik, akik így nemhogy az információs társadalomnak nem lesznek részei, hanem a mostani társadalomnak sem azok.*

– Nemrég kint jártam Kőbányán a Bajcsy-Zsilinszky Kórházban, a 37-es villamossal mentem – akikről beszélsz, ott vannak ezen a járaton. Régen el kellett menni Szabolcsba, hogy lásd a megalázottakat és megszorítottakat. Ma elég egy villamosút Pesten. A szegénység problémája összekapcsolódik a fölöslegessé váló emberekével. Hamarosan csak egy nagyon szűk rétegnek lesz munkája, amelyik képes lesz programozni, algoritmusokat készíteni, kreatívan és intelligens módon élni. A többség ebből kimarad. Ezen a problémán segítene a garantált alapjövedelem, aminek viszont lelkes híve vagyok.

■ *Egyszer azt mondtad, az egyik gyengéd az orosz lélek. Mi fogott meg benne? És mi az amerikaiban?*

– Közös bennük a nagyság, a végtelenség érzete. Ez a *frontier*-mentalitás: menni, menni előre, ott a határ, ahol épp meghúzom, és akkor még mindig mehetek tovább: Amerika még mindig Amerika, Oroszország még mindig Oroszország. Ez minden amerikaiban és minden oroszban ott van. Ami már csak az amerikai mentalitást jellemzi, az a pragmatizmus, az aznapra való gondolás – bár ez most felborulóban van. És az amerikaiak örülni szeretnek. Az oroszok szenvedni. Úgy gondolják, a szenvedés által jobbak lesznek és ezért nem is akarnak a szenvedéstől megszabadulni. Az oroszokban ott a meghasonlottság: van egy elviselhetetlen rendszer és azon belül van az elviselhetőség keresése az emberek egymás közötti viszonyaiban. Az amerikaiak remekül elboldogulnak a rendszerrel, szinte észre sem veszik a működését. Minden arról szól, hogy mindenki happy legyen. Nekem sokkal rokonszenvesebb az orosz mentalitás, a szenvedés dacára. Mert kinyit a másik felé.

■ *Akiben, mint egy tükörben, megláthatjuk magunkat, és ő is megláthatja magát bennünk. Gondolom, ezért fogad a honlapodon a versailles-i kastély tükörterme...*

– Kicsit nyugodtan...

■ *A tükörről eszembe jutott, hogy a magyar mentalitásnak a tükörbe nézés, az önismeretre törekvés mint ha nem lenne része.*

– Abszolút nem része! Ezen bukott el Széchenyi! Ő tükört tartott. A nemzet pedig a Kossuth által ajánlott utat választotta. Meggyőződésem, hogy ma is azon az úton kellene járnunk, amit Széchenyi javasolt. Nehéz az írásait olvasni. Nagyon nyakatekerten ír, nem könnyű a közelébe férkőzni. De ha sikerül, megcsap a szenvedély és az értelem csodálatos, ritka egysége. Széchenyi szavai csikorognak, de a gondolatai kristálytiszták. Azt üzeni, hogy polgárok nélkül nincs polgári társadalom. És alulról felfele, horizontálisan kell építkezni. Mindenkinek magának kell feltennie a kérdést: „Miért élek?”

■ *Széchenyi példakép?*

– Rengeteg nevet sorolhatnék fel az övén kívül is. Most csak egyet mondok: Apolló.

■ *Ez kellően titokzatos befejezés. A Sors-húzó kapcsán beszélgettünk, amiben sok mindenről esik szó, jóval többről, mint amit most érintettünk. Gondolom, meg vagy vele elégedve.*

– Meg. De tényleg lehetett volna hosszabb. Egyszer majd még írok egy önéletrajzot... ■ ■ ■

Csepeli György: 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, az ELTE és a Miskolci Egyetem professor emeritusa. Jelenleg Senior Research Fellow a Kőszegi Advanced Studies Institute-nál (Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete). Kutatási területe a csoportközi viszonyok szociálpszichológiája, a nemzeti érzés és tudat nemzetközi összehasonlításban, az antiszemitizmus, a cigányellenesség és a xenofóbia. Érdeklődése az utóbbi időben az új infokommunikációs technológiák gazdasági-társadalmi-társadalomlélektani következményei felé fordult.

D. Magyar Imre (1955): 1978-ban végzett a debreceni KLTE magyar–német szakán. 2013-ban ugyanitt szerzett PhD-fokozatot irodalom- és kultúratudományokból. Tanárként és újságíróként dolgozott, jelenleg szabadúszó. Készülő munkája *A magyarországi cigánység irodalma*. Kötete a Kalligramnál: *Hatvan plusz* (2018).